ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Resume: Comments on the development of Turkish novelization, the nature of poetic image, creative individuality and connections in the creative process, and the study of poetic issues are included. Analytical approach to creative traditions from the point of view of the influence of Eastern and Western traditions in the formation and emergence of Turkish novels. The formation processes of Turkish novel writing, views on the features of taking place of the epic image traditions in the artistic interpretation from the novel genre are noted.

Резюме: Включены комментарии о развитии турецкой новеллизации, характере поэтического образа, творческой индивидуальности и связях в творческом процессе, изучении поэтических вопросов. Аналитический подход к творческим традициям с точки зрения влияния восточных и западных традиций на формирование и возникновение турецких романов. Отмечаются процессы формирования турецкого романописания, взгляды на особенности места традиций эпического образа в художественной интерпретации из жанра романа.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

TRANSTEKSTUALLIKNING ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI

Mirzayeva Aziza Shavkatovna,
Buxoro Davlat universiteti doktoranti

XX asrning ikkinchi yarmida shakllana boshlagan postmodernizm shu asr oxiri va XXI asr boshlarida jahon adabiyotining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylana oldi. "Postmodern", soddaroq qilib aytganda, "moderndan keyingi modern" demakdir. U jahon san'ati va adabiyotida inson huquqlarining buzilishiga, urush va zimdan taraqqiy etgan oligarxiyaga qarshi paydo bo'ldi. Postmodernizm, o'z vaqtida paydo bo'lgan boshqa har qanday oqim kabi, ma'rifatchilik, realizm, modernizm kabi oqimlarni inkor etish zaminida vujudga keldi. Bu vaqtda modernizm ham gullab-yashnayotgan, hatto ayrim xalqlar san'at va adabiyotiga (jumladan, o'zbek adabiyotiga ham) endi kirib kela boshlagan edi. Modernistlar shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda insonga hayot ma'nosini topishga yordam berishni maqsad qilgan edilar, postmodernizm esa tevarak-atrofda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarning ma'nosizligini e'lon qiladi. Postmodernchilar hayotni xaosdan iborat, hamma narsa tasodiflarga bog'liq deb hisoblaydilar. Hayotga kinoyaviy munosabat, borliqni xaosdan iborat deb bilishda mujassamlangan mazmun postmodern adabiyotida mos ravishda yumor, kinoya, matn parchalanishi va janrlar aralashmasida ifoda topdi. Binobarin, transtekstuallik, jumladan, intertekstuallikka oid nuqtai nazarlar ham aynan postmodern adabiyotiga parallel ravishda paydo bo'ldi.

Darhaqiqat, XX asr adabiyotshunosligi ham turli-tuman qiziqarli qarashlar, nazariyalar, yondashuvlari bilan e'tiborli. Jumladan, asrning ikkinchi yarmida adabiyotshunoslikka transtekstuallik, intertekstuallik singari atamalar ham kirib keldi. Har ikki atama fanga fransuz olimlari tomonidan olib kirilgan. Transtekstuallik atamasini J.Jenett, intertekstuallik atamasini esa Yu.Kristeva olib kirdi. Yu.Kristeva rus olimi M.Baxtinning dialogizm va polifoniyaga oid qarashlarini chuqur o'rgangan va rivojlantirgan. M.Baxtin, ma'lumki, adabiy matnda muallifga tegishli bo'lmagan nutq ham mavjudligini aytib, uni "begona" deb ataydi. V.Xalizevga ko'ra: "F.Dostoevskiyda "begona" so'zlar bildirmasdan, ammo dadillik bilan muallif nutqiga suqilib kiradi: "Raskolnikov ... "bema'ni orzu"ni hatto g'ayriixtiyoriy ravishda, garchand hali o'zi ishonmasa-da, bo'ladigan ish deb hisoblay boshladi.

U hatto o‘sha bo‘ladigan ishni *sinab ko‘rmoqchi* ham bo‘ldi va daqiqa sayin hayajonlari oshgandan-oshib bordi”.[1] Olim davom etib yozadiki, olingan parchada qo‘shtirnoq va kursiv bilan ajratib ko‘rsatilgan “bema’ni orzu” jumlasi, “sinab ko‘rish” so‘zi va ajratib ko‘rsatilmagan “bo‘ladigan ish” jumlalari mohiyat e’tibori bilan muallifga emas, qahramonga tegishlidir. Bu yerda muallif xuddi qahramondan iqtibos keltirayotganga o‘xshaydi. Muallif nutqiga kiritilgan bu so‘z va jumlalar muallif tomonidan begonaning so‘zidek, chetdan turib aytilgan bo‘lsa-da, ular ayni vaqtning o‘zida bir-biridan keskin farqlanadigan Raskolnikov va Dostoevskiy ovozlarini o‘zida birlashtiradi. M.Baxtin shu kabi matniy so‘z-jumlalalrni *ikkiovozli so‘zlar* deb ataydi. Mana shu yondashuv asosida keyinchalik Baxtinning shov-shuvli polifoniya nazariyasi yuzaga keldi.

Yu.Kristeva M.Baxtinning shu xil fikrlarini rivojlantirib, “intertekstuallik” atamasini qo‘lladi; J.Jenett esa Yu.Kristevaga tayanib “transtekstuallik” degan tushunchani tavsifladi. Transtekstuallik muayyan muallif yaratgan matnda boshqa mualliflar ovozining birlashuvi, muayyan matnga begona matnlarning, matnatrofi unsurlarning, boshqalarning munosabatdorligidir. Binobarin, J.Jenett nazariyasi zamirida R.Bart, Yu.Kristeva qarashlari yotadi. Transtektuallik, J.Jenettga ko‘ra, matn ustiga qurilgan bino kabi bo‘lib, har qanday matn ko‘rinib turganidan kengroq, chuqurroq va mana shu holat muayyan matnni butun adabiyotga daxldor qilib qo‘yadi. Uning quyidagi ko‘rinishlari mavjud:

1. Intertekstuallik. Adabiy matn tarkibida ikki yoki undan ortiq boshqa matnlarning mavjud bo‘lishi, matnlar uyg‘unlashuvi. Bu iqtibos, allyuziya, reminessensiya ko‘rinishlarida bo‘lishi mumkin. Hatto plagiat ham intertekstuallik hisoblanadi.

2. Arxitekstuallik. Matnlarning janrga ko‘ra aloqadorligi, soddaroq qilib aytganda, muayyan asarning janr mansubiyati, shu janrdagi boshqa asarlar bilan munosabatdorligini ko‘rsatadi.

3. Paratekstuallik. Matnlaaro aloqadorlikning sarlavha, taglavha, so‘zboshi, kirish, epigraf shakllarida namoyon bo‘lishi. Asosiy matnning matnatrofi (sarlavha, epigraf, so‘zboshi, so‘ngso‘z, annotatsiya, muallifning va boshqa tanqidchilarning shu asarga bildirgan fikrlari kabilar) unsurllar bilan munosabatdorligi.

4. Gipertekstuallik. Asosiy matnning boshqa bir bus-butun matnga munosabatdorligi, ikki matn o‘rtasidagi mohiyatan davomatga asoslangan bevosita munosabat. Mutaxassislar bunga parodiya, davom ettirish kabilarni kiritadilar, hatto tarjimani ham gipertekstuallik doirasida qaraydilar. Masalan, Usmon Azim “G‘oz” hikoyasida “Alpomish” dostonidagi g‘oz obrazi bilan bog‘liq epizodni bevosita davom ettiradi. Bunda boshqa matnning ta’siri yoki taqlid aniq ko‘rinib turadi, muallif buni yashirmaydi, ammo o‘sha ta’sir yoki taqlid yangi, original matnga asos bo‘ladi.

5. Metatekstuallik. O‘z matniga sharh yoki tanqidiy havola berish.[2] Bunda ko‘pincha boshqa matn aniq sezilib turadiyu, leking undan iqtibos keltirilmaydi, nomi tilga olinmaydi.

Muayyan matn boshqa matnlar bilan qay tarzda: ochiq (bevosita kuzatishda berilgan) yoki yashirin (bevosita kuzatishda berilmagan) ekanidan qat’i nazar, bunday bog‘lanish J.Jenett tomonidan transtekstuallik doirasiga kiritilgan. Yana bir narsani alohida qayd etish lozimki, transtekstuallikni faqat adabiyotga oid hodisa deb o‘ylash ham to‘g‘ri emas, bu tushunchada “matn” deganda o‘zga tomonidan bayon qilingan har qanday matn (falsafiy, ilmiy, publitsistik kabi) tushuniladi.

J.Jenett intertestuallikni transtekstuallikning bir ko‘rinishi o‘laroq tavsiflaydi. “Intertekstuallik” atamasining o‘zi esa fanga 1967-yilda tilshunos, poststrukturalist-adabiyotshunos, yozuvchi va psixoanalitik Yuliya Kristeva tomonidan kiritilgan: “Intertekstuallik – matnlarning umumiy xususiyatini ifodalash uchun matnlar o‘rtasidagi bog‘lanishlar mavjudligida ifodalangan bir butun matn sifatida qaraladigan ijtimoiy butunlik”.[3] Intertekstuallikda matnlaaro aloqa aniq yoki bilvosita (bevosita ko‘rinishda berilmagan) bo‘lishi mumkin. Yu.Kristova har qanday adabiy matn boshqa matnlarning mozaikaviy uyg‘unlashuvidan iborat, har qanday matn boshqa matnlarni o‘zida singdirgan, transformatsiyalagan bo‘ladi, badiiy adabiyotdagi so‘z matniy tekisliklarning kesishuvidan iborat deb hisoblaydi.[4]

Matnlararo aloqadorlik adabiyot paydo bo‘lganidan buyon mavjud va u ancha oldindan mutaxassislarni qiziqtirib kelgan. Hatto o‘rta asrlar Sharqida ilmi bade’da aniqlangan iqtibos, aqd, irsolu masal, talmeh kabi vositalar ham bevosita intertekstuallik ko‘rinishlaridir. Keyinchalik – XX asrning ikkinchi yarmida bu boradagi kuzatish, izlanish va tadqiqotlar transtekstuallik, intertekstuallik maxrajida birlashtirildi, shu atamalar bilan tavsiflandi. Hozirgi vaqtda bu atamalar anglatadigan hodisalar nafaqat adabiyot-

[1] Хализев В. Теория литературы. – Москва, Высшая школа, 2004. – С. 262.

[2] См.: Пшеничная М. Транстекстуальность и интертекстуальные референции в романе Дж.М.Кутзее «Элизабет Костелло» // https://cyberleninka.ru/article/n/transtekstualnost-i-intertekstualnye-referentsii-v-romane-dzh-m-kutzee

[3] Kristeva Y. Baxtin, so’zlar, dialog va roman // Fransuz semiotikasi: Strukturalizmdan poststrukturalizmgacha / frantsuz tilidan tarjima, komp., kirish maqola. G.K.Kosikova M: IG Progress, 2000. S. 27.

[4] См.: Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман (1967) // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму. – Москва, 2000. – С. 428-429.

shunoslik va tilshunoslik, balki madaniyatlararo aloqadorlik doirasigacha kengaygan.

Biz yuqorida transteksuallik va intertekstuallikka oid qarashlar rus olimi M.Baxtinning “o‘zinikida o‘zganing so‘zi” qabilidagi qarashlari zaminida paydo bo‘lganini aytgan edik. U haqli ravishda muallifning o‘z so‘zi va o‘zganing so‘zi o‘rtasidagi chegara aralashib ketishi mumkin, deydi. Uningcha “har bir aytilgan gap – nutqiy muloqot zanjirining bir halqasi va to‘lig‘incha boshqalar aytgan gapga javob reaksiyasidir”..

1960-yillarning ikkinchi yarmida Baxtinning qarashlariga fransuz poststrukturalistlari Yu.Kristeva va R.Bart e’tibor qaratdilar. Yu.Kristeva har qanday matn boshqa mualliflar, boshqa asarlardan olingan parchalarning mozaikaviy uyushishidan, transformatsiyasidan, sintezidan iborat deydi. Uningcha, mana shu manzarada yozguvchining shaxsi xira tortadi, o‘zga matnlar muallifning ixtiyoriga bo‘ysunmasdan mozaika hosil qiladi.

Postmodernizm, transtekstuallik va uning mag‘zini tashkil qilgan intertekstuallik sohasida Rolan Bartning “muallif o‘limi” g‘oyasi ham muhim ahamiyatga ega. “Postmodernchilar o‘z g‘oyalarini qanday asoslashadi? Bu maktabga mansub bir qator vakillarning qarashlari quyidagi iqtibosda yaqqol ifoda topgan: “Baynalmatniylik (intertekstualnost – T.M.) konsepsiyasi M.Fuko tomonidan ilgari surilgan “sub’ektning nazariy o‘limi” g‘oyasi bilan chambarchas bog‘liqki, buni Rolan Bart “muallif(ya’ni yozuvchi)ning o‘limi”, shu bilan birga turli ayon va noayon iqtiboslar ichida aralashib ketgan individual matnning ham “o‘limi” deb atagan. L.Perron-Muazes esa ushbu muammoni boshqalarga qaraganda ravshanroq ifodalab, mutolaa jarayonida uchala narsa: muallif, matn va o‘quvchi yagona narsa – “xat o‘yini uchun bepoyon maydon”-ga aylanadi, deydi… Rolan Bart “Muallifning o‘limi”-ga esa yanada ko‘proq e’tibor qaratadi: “Muallifning o‘limi” – postmodernistik matnshunoslikning paradigmal figurasi bo‘lib, unda matn ma’no anglatish jarayoni uchun kifoya, degan g‘oyani ifoda etadi”.[1]

Shu o‘rinda aytib ketish lozimki, T.Masharipova “intertekstuallik” atamasi o‘rnida “baynalmatniylik” so‘zini ishlatadi. Bu, albatta, til sofligi, milliy tilga o‘zga tillar bosimini kamaytirish uchun qilingan tanlov. Ammo “baynalmatniylik” ham “intertekstuallik” singari turkiy-o‘zbekcha so‘z emas, har ikki qismi arabcha so‘z. Umumjahon bilan uyg‘unlashish uchun, bizningcha, “intertekstuallik” atamasini qoldirish ma’qulroq. Chunki ilmu fan rivojlangan ko‘pgina xalqlarda shu atama ishlatiladi, binobarin, hodisaning o‘zi ham o‘sha mamlakatlarda aniqlangan va nomlangan. O‘zimizda ham “baynalmatniylik”dan ko‘ra “intertekstuallik” ko‘pchilikka tushunarliroq, “baynalmatniylik”ni izohlash uchun baribir o‘sha baynalmilal “intertekstuallik” so‘ziga murojaat qilishga to‘g‘ri keladi.

Rolan Bart “Muallif o‘limi” (1968) essesida har qanday matn dialog, parodiya yoxud bahs-munozara kabi shakllarda o‘zaro munosabatda bo‘lgan turli madaniyatlarni tajassum etgan matnlardan tashkillanadi, deb hisoblaydi. Bartning fikriga ko‘ra, “intertekstuallik tushuncha o‘laroq muallif matn mazmunining yagona manbai bo‘lolmasligidan darak beradi”. U Balzakning “Sarrazin” hikoyasida ayol libosini kiygan artist haqida yozilgan “Bu – ayolning o‘zginasi edi, uning nogahoniy qo‘rqishlari, anglab bo‘lmas injiqliklari, g‘ayriixtiyoriy tashvishlari, besabab tersliklari, sho‘x qiliqlari va maftunkor nozik tuyg‘ulari haqiqiy ayollarga xos edi” degan gapni tanlab oladi va “bu gapni shaxs sifatidagi Balzak, yozuvchi Balzak yoki novella qahramoni aytyaptimi, yoki bu umuman insonga xos hikmatmi” – buni hech qachon bilolmaymiz, deb hisoblaydi. Uningcha “chunki **yozuvda** (ta’kid bizniki – A.M.) ovoz, manbaga oid har qanday tushuncha yo‘q bo‘lib ketadi. Yozuv – mavhumlik, har turlilik va mujmallikning shunday bir jihatiki, bunda bizning o‘ziga xosligimiz yo‘qola boradi, yozuv oq-qora labirint bo‘lib, bu yerda har qanday ayniyat, birinchi galda, yozayotgan kishining jismoniy ayniyati yo‘qoladi”.[2]

Rolan Bartga ko‘ra, muallifning o‘limi ko‘proq shunchaki hikoya qilish vaqtida sodir bo‘ladi, chunki bu vaqtda yozuv paydo bo‘ladi va ovoz o‘z manbaidan uzilib qoladi. Biz shartli ravishda buni “badiiy asar yaratilayotganda” deb olishimiz mumkin.

Trantstekstuallik nazariyotchilari oldindan mavjud bo‘lgan, ammo ikkinchi va hatto undan keyingi planlarda qolib ketgan muallif-matn-o‘quvchi munosabatlarini birinchi o‘ringa olib chiqdilar. Rolan Bart “badiiy matnni yozuvchi shaxsi, hayoti, u mansub bo‘lgan ijtimoiy-tarixiy muhitdan kelib chiqib tadqiq etish, baholash kitobxonning taafkkur mustaqilligini bo‘g‘adi, o‘quvchi muayyan asarni qabul qilishda erkin, hatto bir qadar ijodkor bo‘lishi lozim” qabilidagi nuqtai nazarni ilgari suradi. Rolan Bart shuning uchun ham muallif-avtor so‘zi o‘rniga “skriptor”, ya’ni kotib so‘zini qo‘llaydi. Chunki avtor (inglizcha authority – avtoritet, ya’ni mavqe, hokimlik ma’nosida) so‘zining zamirida baribir avtoritarizm (ya’ni bir shaxsning hokimligi, ustunligi) ma’nosi yotadi. Alohida ta’kidlash lozimki, bu sxemalarning barchasi syurrealizm, postmodernizm adabiyotiga tadbiq qilgandagina tom ma’noda o‘z isbotini topadi. Buni Rolan Bartning quyidagi so‘zlari

[1] Машарипова Т. Ғарб назарий манбаларида “муаллифнинг ўлими” концепцияси // “Жаҳон адабиёти” журнали, 2015 йил, 11-сон.

[2] Барт Р. Муаллиф ўлими. Рус тилидан Рисолат Ҳайдарова таржимаси // “Шарқ юлдузи” журнали, 2015 йил, 2-сон.

ham tasdiqlaydi: “Muallifni yo‘q qilish bu – shunchaki tarixiy fakt yoki yozuvning kuchi emas: bu bilan butun bir zamonaviy matn tubdan o‘zgarib ketadi. **Hozir matn shu tarzda tuziladi va o‘qiladiki** (ta’kid bizniki – A.M.), muallif matnning barcha bosqichlarida yo‘q qilib yuboriladi (bu yerda Bartold Brextga ergashib, haqiqiy “begonalashuv” haqida gapirish mumkin – muallif adabiy “sahna”ning eng ichkarisidagi jimit odamcha kabi jisman kichiklashib ketadi). Avvalo, vaqt bilan bog‘liq istiqbol o‘zgacha bo‘lib qoldi. Muallifga ishonuvchilar uchun muallif hamisha o‘zining kitobiga nisbatan o‘tmishda, o‘tgan zamonda fikrlaydi, kitob va muallif avval va keyin o‘rtasini mo‘ljal qilib olgan umumiy o‘qda joylashadi. Muallif kitobni xayolida ko‘tarib yuradi, ya’ni fikrlaydi, iztirob chekadi, kitobi uchun yashaydi, go‘yo ota o‘z farzandidan avval dunyoga kelib, keyin uni yaratgandek, o‘z asarini dunyoga keltiradi. Zamonaviy skriptorga kelsak, u yozuv bilan bir vaqtda tug‘iladi, u yozuvdan tashqarida mavjud emas, yozuvdan avval ham mavjud emas edi, u kitobi o‘ziga nisbatan predikat bo‘ladigan sub’ekt emas, u faqat birgina vaqtda – nutqiy akt vaqtida qoladi, **har qanday matn hamisha shu yerda va hozir yoziladi**”.[1] Iqtibos oxiridagi ajratib ko‘rsatilgan jumlalar postmodernizmning metamatn tushunchasiga mos keladi.

Lekin baribir an’naviy qarashlar tarafdorlariga muallifning butunlay chekkaga surilishi, muayyan matn va uni yaratgan shaxs o‘ratsidagi aloqaning butunlay mavjud bo‘lmasligini idrok etish, qabul qilish qiyinroq. Ilmu fanimizdagi quyidagi kabi fikrlar ham bizning mulohazamizni tasdiqlaydi: “Nazarimizda, R.Bartning qarashlarini boshqacha talqin etish ham mumkin. U **muallifning individualligiga emas, u haqda adabiy tanqid rejaga solib qo‘ygan tushunchalarga qarshi chiqmoqda** (ta’kid bizniki – A.M.). Hatto muallifларning o‘zlari ham asarlaridagi bir talay jihatlarning talqini borasida – g‘oyadan tortib, janrlar masalasiga qadar munaqqidlar bilan hamfikr bo‘lavermaydilar. Adabiyotshunoslar o‘z tanqidlari, mantig‘i, qotib qolgan an’analari yoki stereotip ilmiy yondashuvlari bilan auditoriyaning tafakkur yuritishiga xalaqit beradilar”.[2] Mazkur iqtibosdan, bizningcha, tadqiqotchi T.Masharipovaning R.Bartning “muallif o‘limi” konsepsiyasini imkon qadar an’anaviy yondashuvlarga moslashga, o‘sha rakursdan turib talqin qilishga moyilligi ko‘rinib turibdi.

Biz esa boshqacharoq yondashuvni ilgari suramiz. Bizningcha muallif va matn o‘rtasidagi bunday aloqa butunlay mavjud emas, deyishdan ko‘ra, ular o‘rtasidagi aloqa avval mavjud bo‘lganu, bora-bora xuddi umuman hech qachon bo‘lmagan kabi uzilgan deyish to‘g‘riroq. Chunki muallifning o‘limiga oid qarashlarning sharpasini dastlab Zigmund Freydda ham ko‘ra olamiz. U “San’atkor va faantaziya” ma’ruzasida deydiki, faqat bitta qahramon – bosh qahramon ichdan turib tasvirlanadi. Avtor xuddi o‘sha qahramonning ichida turib boshqalarni kuzatayotganga o‘xshaydi. Zamonaviy yozuvchi o‘z-o‘zini taftish qilish orqali “men”ini bo‘laklarga bo‘lib yuboradi, natijada o‘sha bo‘laklangan “men” turli qahramonlarda ifoda etiladi. Qahramonlarning bir-biriga zid va qarama-qarshi ekanligi “men”ning ichki ziddiyatlarini ifoda etadi.

Shu tariqa Kristeva ham, Rolan Bart ham ilmiy izlanishlarida Mixail Baxtin g‘oyalariga tayanadilar, o‘z nuqtai nazarlarini J.Derridaning ishlari fonida qaralashi lozim deb hisoblaydilar. J.Kleyton, Ye.Rotshteyn, I.Ilin, N.Fateeva, G.Allen kabi tadqiqotchilar ham J.Derridaning nazariyalari adabiyotshunoslikdagi intertekstuallik konsepsiyasi uchun asos-zamin bo‘lib xizmat qilganini ta’kidlaydilar.

Resume: This article explores the concept of transtextuality primarily from a theoretical point of view and analyzes the concept of transtextuality and its further development. The article focuses on the types of transtextuality and their definitions based on the opinions of modern writers.

Резюме: В данной статье исследуется понятие транстекстуальности прежде всего с теоретической точки зрения и анализируется концепция транстекстуальности и ее дальнейшее развитие. В статье основное внимание уделяется типам транстекстуальности и их определениям, основанным на мнениях современных писателей.

[1] Ўша жойда.

[2] Машарипова Т. Ғарб назарий манбаларида “муаллифнинг ўлими” концепцияси // “Жаҳон адабиёти” журнали, 2015 йил, 11-сон.